

A rabszolgasági társadalom néhány kérdéséről

A második világháború óta a történelemtudomány fokozódó érdeklődéssel fordul az antik világ, a rabszolgasági társadalom felé. Ez az érdeklődés részint az antik kultúra művészeti, irodalmi, filozófiai alkotásainak tanulmányozásában, sokoldalú, színes bemutatásában nyilvánul meg, részint — és ez az új benne — annak a gazdasági, társadalmi formációnak tudományos kutatásában, amely ezt a fejlett műveltséget létrehozta. A különböző pártállású és világnézetű szaktudósok és ideológusok között heves viták robbantak ki, s ezek lényege az alábbi kérdésekben sűrűsödik össze: vajon az ókori civilizáció valóban a rabszolgaságon alapszik-e? S ha igen, melyek e társadalom alaptörvényei? Hogyan keletkezett, fejlődött és miért hanyatlott le? Mi is benne a rabszolgasági gazdasági, társadalmi, művelődési szerepe, milyen e társadalom egész szerkezete, sajátos felépítése?

Az e kérdésekre adott válaszoknak ideológiai, politikai és társadalmi vetületei vannak, s bennük legtöbbször a régi és az új, a haladó és a polgári történetírás csap össze még ma is. De a viták folynak elég gyakran a történelmi materializmus alapján álló történészek között is. Céljuk elmélyíteni egy-egy alapvető kérdést vagy kiszélesíteni, a konkrét történelmi adatok tükrében új tartalommal megtölteni sok, gyakran a vulgarizálásig leegyszerűsített tételt és megtisztítani a történetkutatást azoktól az álelméletektől, amelyeket egyes, sokszor nagytekintélyű kutatók ilyen vagy olyan megfontolásból rá akartak kényszeríteni.

Ezt a szándékot tükrözi a nagyszámú tanulmány, monográfia, szakközlemény, amely az utóbbi tizenöt évben mind a haladó, mind pedig a polgári történetírás területén napvilágot látott. Ezt illusztrálja a szovjet történészeknek 1952 és 1955 között a rabszolgasági társadalom bukásáról szóló vitája; az 1960-ban tartott stockholmi XI. nemzetközi történész kongresszus, amelynek egyik központi problémája éppen a rabszolgaság történelmi szerepe volt; továbbá a szocialista országok klasszika-filológia társulatainak 1962. évi plovdivi (Bulgária) és 1964. évi leningrádi kongresszusa. De a kérdés elsőrendű fontosságát bizonyítja az is, hogy a Szovjetunió Tudományos Akadémiája tízéves tervet dolgozott ki a rabszolgasági társadalom történetének alapos, részletekbe menő feldolgozására. Hazai viszonylatban ennek az érdeklődésnek az eredménye a dáki társadalom és állam korai rabszolgasági jellegének megállapítása (Constantin Daicoviciu: *Apariția și formarea relațiilor sclavagiste în Dacia az Istoria României* I. 253—341. lapjain) és D. Tudor összefoglaló munkája a római Dácia rabszolgaságáról (*Sclavajul în Dacia Romana*. București, 1957).

A megjelent munkák bizonyága szerint a haladó történeti szemlélet fokozatosan teret hódít a polgári írók műveiben is. Ha pillantást vetünk arra az útra, amelyet a polgári történetírás e vonatkozásban megtett, láthatjuk, hogy minden fenntartása és viszolygása ellenére kénytelen volt átvenni a történelmi materializmus egyik alaptételét, azt ti., hogy az ókori társadalom rabszolgatartó társadalom volt.

Az első nagy polgári összefoglaló munka, Henri Wallon, francia történész *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité*. Paris, 1879. című háromkötetes műve, az amerikai rabszolgaháború hatása alatt, 1879-ben született meg, heves tiltakozásul a rabszolgaság mindenféle formája ellen. A gazdag, csaknem teljes adatanyag ellenére a szerző nem jut el annak felismeréséhez, hogy a rabszolgaság, bármennyire antihumánus, mégis az emberi társadalom szükségszerű fejlődési foka volt, nem csupán elvetélt melléktermék, mint amilyennek ő és még sok más polgári történész tekintette.

Századunk elején Alfred Zimmern amerikai történész (*The Sociological Review* II. 1909) már nyíltan felvetette a kérdést: „Rabszolgamunkán alapult-e a görög társadalom?” De válasza tagadó és félrevezető. Ő is az amerikai valóságból indul ki, és az ókorban kétféle rabszolgaságot különböztet meg: „chattel slavery”-t (bilincsbe vert rabságot) és „apprentice slavery”-t (inas rabságot). Az utóbbi gondolatát az 1834. évi Nyugat-Indiára vonatkozó angol törvényből vette, amely a néger rabszolgák számára valamilyen mesterség elsajátítását tette szükségessé ahhoz, hogy felszabadíthatók legyenek. Mivel az ókori Görögországban a rabszolgák óriási többsége kézművességgel foglalkozott, Zimmern ezeket nem tekinti rabszolgáknak, hanem olyanoknak, akik mintegy a felszabadítás előszobájában állnak, és arra a következtetésre jut, hogy a görög és a római társadalom nem rabszolgatartó társadalom.

W. W. Buckland, a római rabszolgajog alapos angol kutatója a *The Roman law of slavery* (Cambridge, 1908) című könyvének már első mondatában, amikor ezeket írja: „a római jog bármely ágában alig van olyan probléma, amelynek megoldását ne befolyásolná az a tény, hogy az ügyletben szereplő felek közül az egyik rabszolga” — helyesen mutatja be a való helyzetet, mégsem tudja levonni a magától adódó logikus következtetést, hogy a római társadalom rabszolgatartó társadalom volt.

A polgári történetírás eredményeinek összefoglalását W. L. Westermann *The slave systems of Greek and Roman antiquity* (A görög és római ókor rabszolga-rendszerei) című, 1955-ben kiadott monográfiája adja, amely óriási anyag tükrében élénk vetíti a görög és római rabszolgaság legkülönbözőbb megjelenési formáit, működését. A rabszolgaságot azonban ő is csak valamilyen társadalmi mellékterméknek tekinti.

Minden összefoglaló jellege ellenére Westermann munkája a polgári történetírásban sem zárta le a kérdést, sőt újabb kutatásokra adott ösztönzést. Ezek már a konkrét adatok kényszerítő hatása alatt olyan következtetésekre jutottak, amelyeket a történelmi materializmus már régen felismert. Ebből a szempontból különös jelentősége van M. I. Finley cambridge-i egyetemi tanár *Was Greek civilisation based on slave labour?* (Rabszolgamunkán alapult-e a görög civilizáció?) című, először

1958-ban megjelent tanulmányának. Finley ugyanis végre szavakba önti azt, ami ott bujkál kimondatlanul csaknem valamennyi polgári történetíró sorai között. „Két külső tényező miatt — írja idézett tanulmányában — szinte lehetetlen a rabszolgaság intézményéről ítéletet alkotni. Először is: összetévesztik a rabszolgaságról szóló történeti tanulmányt az erkölcsi ítélettel. Mivel elítéljük a rabszolgaságot és szégyelljük magunkat miatta a görögökért, akiket annyira csodálunk, ezért aztán vagy lebecsüljük a rabszolgaságnak életünkben játszott szerepét, vagy egyáltalán nem veszünk tudomást róla, azt remélve, hogy ez valamiképpen feledésbe merült. A második tényező inkább politikai és legalább 1848-ig nyúlik vissza, amikor a *Kommunista Kiáltvány* megállapította, hogy »minden eddigi társadalom története az osztályharcok története...« Mindazóta az antik rabszolgaság a marxisták és nem marxisták harci porondja lett, s inkább politikai kérdés, mint történelmi jelenség“.

Finley ezután, bár igyekszik a történelmi materializmus idevonatkozó tételeit megnyirbálni, értéküket csökkenteni, s Kantra, Durkheimra meg más filozófusokra hivatkozva új színezetű érveket keres, végül mégis kénytelen leszögezni: „Ha magunkat fel tudjuk szabadítani a külső morális, intellektuális és politikai nyomások despotizmusa alól, habozás nélkül megállapíthatjuk, hogy a rabszolgaság egyik alapvető eleme volt a görög civilizációnak.“ Tanulmányát e szavakkal fejezi be: „Röviden szólva, a görög történelem egyik szembeűnő sajátossága az, hogy benne a szabadság és a rabszolgaság egymás mellett fejlődött“.

A polgári történetírás legjava eljutott tehát — és ez tagadhatatlanul a történelmi materializmus hatásának tulajdonítható — annak felismeréséhez és elismeréséhez, hogy a görög-római társadalom rabszolga-tartó társadalom volt. Ezt tanúsítja S. Lauffer egyetemi tanárnak (Német Szövetségi Köztársaság) a stockholmi kongresszuson tartott előadása is, amelyben a történészek elé azt a követelményt állítja, hogy a rabszolgaságot saját jellemvonása alapján tanulmányozzák, és ne csak a rabszolga-tartók, hanem a rabszolgák szempontjából is vizsgálják.

Természetesen nevetséges volna feltételezni, hogy a polgári történetírás már mindenben elfogadta és magáévá tette a haladó történettudomány eredményeit. Erről szó sincs. Ha el is ismeri az ókori társadalom rabszolga-tartó jellegét, határozottan tagadja a szabadok és rabszolgák osztályharcát, és közöttük nem annyira gazdasági és társadalmi, mint inkább jogi különbségeket lát, megfélekedve arról, hogy a görög és római uralkodó osztályok a rabszolgát egyszerűen „beszélő eszköznek“ tekintették.

Számkritérium

A polgári történetírás ama állítását cáfolva, hogy az ókorban a rabszolgaság nem játszott olyan szerepet, amelynek alapján külön társadalmi rendszerről mint önálló formációról beszélhetnénk, a haladó történetírásban igen érdekes vita alakult ki a rabszolgaság sajátosságait illetően. Ennek során kiderült, hogy több, eddig általánosan érvényesnek tartott tétel helyesbítésre szorul. Különösen figyelemre méltó az ún. *számkritérium* körül zajló vita, vagyis annak a kérdésnek az elemzése, vajon a rabszolgák száma önmagában lehet-e értékmérője valamely társadalom rabszolga jellegének? Ismeretes, hogy a közép- és újkorban

sok területen a rabszolgák száma jóval meghaladta a szabadokét. Braziliában például a XVIII. század közepén a rabszolgák a lakosság többségét alkották, s még 1819-ben is a 3 500 000 lakosból több mint 1 500 000 rabszolga volt. Okori viszonylatban — bár a rabszolgák számára vonatkozó adataink rendkívül ellentmondóak, és pontos, megbízható eredményre e téren a történettudomány sohasem juthat el — elfogadható az a megállapítás, hogy Spárta kivételével, ahol a rabszolgaságnak egyik jellegzetes formája, a helotizmus fejlődött ki, a rabszolgák számbelileg sehol sem múlták felül a szabadok számát. A római birodalom fejlődésének csúcspontján a nagy központokban számuk körülbelül a felnőtt szabad férfiak számával volt azonos. Valamely társadalom rabszolga-mivoltának értékmérője következésképpen nem a számbeli aránytól függ (noha bizonyos termelési ágakban és formációkban ez sem elhanyagolható kritérium), hanem a termelőmódtól, amely a termelőerők és termelési viszonyok szétválaszthatatlan egységében áll. Engels éppen a termelési formák alapján állapította meg, hogy a rabszolgaság a kizsákmányolás legelső formája, amely az ókori társadalomra jellemző.

A számkritérium vitája során számos új, eddig még nem tanulmányozott kérdés került előtérbe, amelyek szélesebb perspektivákat tártak fel a rabszolgaság tanulmányozásában. Kitűnt például, hogy az antik görög-római társadalomban az uralkodó rétegek gazdaságaiban, az általuk birtokolt műhelyekben, a szállításban, bányászatban, városi és állami építkezésekben a rabszolga-munkaerő számbelileg feltétlenül felülmúlta a szabad munkaerőt, ennek ellenére azonban általában a legtöbb területen a kistermelők, a földművesek és a kézművesek maradtak többségben. Az uralkodó osztály gazdasági és politikai hatalmát biztosító — kizsákmányoló — termelési viszony fő formája mégis a rabszolgaság volt. Ez a forma hatásában áttérjedt a többi társadalmi rétegre is, a szabad parasztokra, kolónusokra, bányászokra, akik szintén arra törekedtek, hogy szert tegyenek egy-két rabszolgára, sőt a rabszolgatartó társadalom utolsó szakaszában maguknak a rabszolgáknak is lehettek rabszolgáik, az ún. *vicariusok*. Ebből következik, hogy a római birodalom egyes provinciáiban, mint például Dáciában, noha a rabszolgák száma viszonylag kicsiny volt, mégis a termelési és társadalmi viszonyokat a rabszolgatartó társadalom tulajdonviszonyai és általános törvényszerűségei határozták meg.

Új megvilágításba került a rabszolgamunka termelékenysége, és kiderült, hogy az annyira hangoztatott munka iránti érdektelenség ellenére, éppen a külső kényszer következtében e munka termelékenységét nem szabad alábecsülnünk. Továbbá az is új, hogy nem lehet eltúlozni a háborút mint a rabszolgaszerzés forrását, mert a rabszolgamunkán alapuló termelés hanyatlása nem a harctereken elszenvedett római vereségeknek, a hadi kudarcoknak tulajdonítható, hanem fordítva: e kudarcok voltak egyenes következményei a rabszolgatartó társadalom válásának.

A rabszolgatartás fejlődési szakaszai

Nagymértékben kibővültek a rabszolgaság különböző fejlődési szakaszaira vonatkozó ismereteink. Az ókori rabszolgaságban általában három fejlődési szakaszt szoktak megkülönböztetni: 1. még az osztálytár-

sadalom létrejötte előtt, az ösközöségi társadalomban kialakult *kezdeti* vagy *patriarchalis* rabszolgaságot; 2. a keleti társadalmakra jellemző, keleti, korai vagy fejletlen és 3. a görög-római világban kialakult fejlett vagy klasszikus rabszolgaságot.

Az első és az utóbbi sajátosságainak megállapításában a haladó történetírás terén lényeges eltérések nincsenek. Annál több vitára adott és ad alkalmat az ún. keleti vagy korai rabszolgaság jellegének meghatározása. A rávonatkozó véleménykülönbségek jól lemérhetők a kínai rabszolgatartó társadalom példáján: ennek végét egyes kutatók az i. sz. III. század elejére teszik, mások azt allítják, hogy Kínában a rabszolgaság már az i. e. III. évezredben véget ért, a legtöbbben azonban a feudalizmus kezdetét az i. e. VII—VI. századtól számitják. Ugyanez a helyzet az ókori India történetével is: egyesek itt már az i. e. IV. századtól számitják a feudalizmust, mások viszont csak az i. sz. V. századtól.

A keleti rabszolgaság fontosabb sajátosságait még nem régen a haladó történetírás úgy határozta meg, hogy Keleten a legjobban elnyomott és kizsákmányolt osztályon, a rabszolgák osztályán kívül az uralkodó osztályok kizsákmányolták az anyagi javakat termelő többi társadalmi osztályt, elsősorban a különféle közösségekben élő parasztokat is, akik ezért szintén félrabszolgáknak tekinthetők. Ez a kettős elnyomás: a rabszolgák és a szabad dolgozó tömegek kizsákmányolása, megmaradt egészen a rabszolga-termelés felbomlásáig. E társadalmakban a földtulajdon nem is alakult ki, mert elméletileg minden föld az „összetartó legmagasabb egység”, az uralkodó birtoka volt, aki az egész népet képviselte, ezért a parasztok nem voltak tulajdonosai az általuk művelt földnek, hanem csak használói, és a használatért a „legfelső egységnek” adót fizettek a különböző munka és társadalmi szolgáltatásokat teljesítettek. A földbirtoklásnak ez a sajátos helyzete határozta meg a keleti államok jellegzetes formáját, az ún. *keleti despotizmust*.

A Közél-Keleten végzett nagyszámú ásatás, különösen a ránkmaradt sumér, akkád, ó-babiloni, hettita, zsidó írásos emlékek alaposabb tanulmányozása arra kényszerítette a haladó történetírókat, hogy a keleti társadalmak sajátosságairól vallott nézeteiket sok tekintetben revideálják. Kítúnt, hogy a „korai” rabság kialakulásának és fejlődésének láncszeme a nemzetségi közösségből kiszakadt, de azzal párhuzamosan működő földközösség vagy paraszti közösség, melynek bonyolult fejlődése és különböző formái megszabják a rabszolgatartó társadalom további alakulását. Az ösközöségi társadalom végén az apajogú nemzetségi társadalomban a termelőerők fejlődése következtében létrejönnek az ún. nagycsaládok vagy családi közösségek, amelyek a gazdasági és társadalmi élet alapsejtjeivé válnak és különféle társadalmi közösségekbe szerveződhetnek. Ezek a közösségek nem egyszerűen az ösközöségi nemzetségi társadalom polarizálódott formái, maradványai — bár kezdetben abból váltak ki —, hanem a keleti rabszolgaság sajátos szervei, amelyek felbomolhatnak és újraszerveződhetnek. Funkciójuknál fogva lehetnek földközösségek a föld közös kiaknázására, vízközösségek az öntözéses területek csatornarendszerének felhasználására vagy politikai közösségek gazdasági és politikai jogok biztosítására. Formailag lehetnek családi, szomszédági vagy faluközösségek. Eltérően a középkori

faluközösségektől — amelyeket Marx és Engels részletesen tanulmányozott — szabad emberek, egyenlő jogokkal rendelkező rabszolgatartók szervezetei ezek, tagjai tehát nem függő helyzetben levő rabszolgák, adót fizetnek ugyan, de van szabad önrendelkezésük, ami nemcsak önkormányzatukban, hanem abban is megnyilvánul, hogy a földet időről időre maguk között újraosztják. A közösségeken belül megindul a gazdasági és társadalmi tagolódás, amelynek eredményeként a leszegényedett nagycsaládok előbb függő helyzetbe kerülnek, majd a gazdag nagycsaládok rabszolgáivá válhatnak. Maga az állam is kezdetben egy közösség vagy az egymással szoros kapcsolatban levő közösségek keretében jön létre, amint azt például a mezopotámiai városállamcskák bizonyítják.

A fejlődés azután a helyi feltételeknek megfelelően különböző utakon haladhat, de míg Keleten a közösségi keretek mindvégig megmaradnak, addig a görög és római társadalmakban ezek még az államapparátus kifejlődése előtt felbomlanak, illetve olyan új formát öltenek, amely ezután lehetővé teszi a fejlett rabszolgaság kialakulását. A közösségek fennmaradása határozza meg a „keleti” vagy korai rabszolgaság fő jellemvonását és magyarázza meg a társadalomnak szinte észrevétlen átnevelését a feudalizmusba. Emiatt a keleti rabszolgaság nem tekinthető csupán a rabszolgaság egyik kötelező fejlődési szakaszának, azaz olyan sajátos formájának, amelyet a helyi feltételek, a jellegzetes gazdasági és társadalmi tényezők határoznak meg. Le kell szögeznünk, hogy nem „fejletlen” rabszolgasággal állunk itt szemben, hanem a rabszolgaság sajátos formájával.

A rabszolgák differenciálódása

Az utóbbi években megjelent tanulmányok nagymértékben gazdagították a fejlett rabszolgaság szervezeteire, belső felépítésére vonatkozó ismereteinket. Míg korábban a haladó történészek a rabszolgák osztályát egységes, homogén, egyformán elnyomott, kizsákmányolt, külső erőszak által munkára kényszerített társadalmi kategóriának tekintették, az újabb kutatások megrajzolta kép sokkal árnyaltabb és hivebben tükrözi a valóságot. Igaz ugyan, hogy elméletileg valamennyi rabszolgát „beszélő eszköz”-nek tartották, mégis a rabszolgák osztályán belül különböző csoportok, kategóriák alakultak ki. Így Spártára és még néhány görög városállamra a jobbágyságra emlékeztető, félig állami, félig magán rabszolgaság: a helotizmus jellemző; Athénben sajátos helyzetük volt az ún. kintlakó rabszolgáknak (*chorisz oikontesz*), akik nem uraik házában laktak, saját foglalkozást űztek, de jövedelmük meghatározott részét gazdáiknak kellett átadniuk. Rómában a törvény is különbséget tett a házi — *familia urbana* — és a mezei — *familia rustica* — rabszolgák között. Az utóbbiak egy része nappal bilincsbe verten dolgozott, éjjel pedig földalatti börtönben lakott. A görög-római világban egészen külön helyet foglaltak el a pásztor és a gladiátor rabszolgák, akikből testi erejük és viszonylagos szabadságuk folytán gyorsan rabszolgafelkelések és kalózkodás vezérei lettek. A császári rabszolgák, mint a birodalom bürokráciájának vezetői, sokszor egészen kiskirályok módjára viselkedtek, s nemcsak egy-egy tartomány gazdasági ügyeit irányították, hanem

ők voltak a császári udvar cselszövéseinek mozgatói is. Külön csoportba sorozhatók az állami és a városi rabszolgák.

A rabszolgák osztályán belül kialakult tagolódás ismerete azért fontos, mert fényt vethet a rabszolgamozgalmak sok kérdésére és az osztályharcok alakulására. Ismeretes például, hogy a spartacusi felkeléstől a házi rabszolgák távolmaradtak, vagy hogy a köztársaság végén lezajló polgárháborúban nagy szerepet játszottak a gladiátor-rabszolgák, akikből a szembenálló pártok fegyveres csapatokat szerveztek.

A rabszolgák differenciálódását tanulmányozó újabb kutatások arra is rámutattak, hogy az antik civilizáció nemcsak azért alapszik rabszolgaságon, mert a rabszolgamunka tette lehetővé a szabadok számára, hogy művészetekkel, filozófiával, tudománnyal foglalkozzanak, hanem azért is, mert a rabszolgák maguk is művelői voltak e tudományágaknak. Ha modernizálni akarnánk, azt mondhatnók, hogy belőlük toborzódott „az ókori értelmiség” zöme. Elsősorban ők voltak az írások, tisztviselők, számvevők, könyvmásolók, könyvtárosok, levéltárosok, de az írók, költők, feltalálók, építészek is. Soraikból gyakran nagy hadvezérek kerültek ki, de mindenekelőtt ők voltak a tanítók, tanárok, orvosok, sőt mérnökök is.

Volt-e a rabszolgáknak ideológiájuk?

Ha nemcsak a termelés, hanem a kultúra minden területén ilyen nagy volt a rabszolgák szerepe, felmerül a kérdés, vajon nem beszélhetünk-e a rabszolgák külön ideológiájáról?

Az egyik nyugatnémet kutató, Franz Böhmer *Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom* (Wiesbaden, 1958) címen tanulmányt is írt erről a kérdéstről, s benne a rabszolgák válásos ideológiájának elemeit igyekszik megvizsgálni. Böhmer azt a látszólag tetszetős, az újabb tanulmányokban egyre gyakrabban felbukkanó tételt elemzi, mely szerint a rabszolgáknak saját vallásuk volt. Ez a tétel azon a téves analógián alapszik, mely közös síkra akarja helyezni az ókori rabszolgaságot az amerikai rabszolgasággal. Azonban az ókorban a rabszolgák utánpótlása annyira különböző forrásokból táplalkozott, vagyis a rabszolgák származásilag, etnikailag, műveltségbelileg annyira különböztek egymástól, hogy egységes rabszolgavallásról márcsak ezért sem beszélhetünk. Emellett, főképpen Rómában, a rabszolga annyira beletartozott ura családjába, hogy egységes rabszolgavallásról még akkor sem lehet szó, ha bizonyos isteneket a rabszolgák védelmezőinek is tartottak, vagy ha ugyanazt a kultuszt a rabszolgák más tartalommal töltötték is meg.

Am valamely osztály ideológiáját nem korlátozhatjuk csupán vallásos nézeteire és hiedelmeire. Az ideológia fogalmanak tartalma sokkal gazdagabb ennél, de — amint erre a római rabszolgaság elismert szovjet kutatója, E. M. Stajerman *Moral i religija ugnetyonnih klasszov rimszkoy imperii* (A római birodalom elnyomott osztályainak erkölcsse és válása) című, 1961-ben kiadott könyvében ramutat — még ilyen értelemben sem beszélhetünk a többi elnyomott társadalmi osztály és réteg világnézetétől elszigetelt, különálló rabszolga-ideológiáról. Ennek oka egyrészt az, hogy a rabszolgaság sohasem volt új termelési viszonyok hor-

dozója, másrészt — nagy száma ellenére — túlzottan polarizált és elnyomott volt ahhoz, hogy kialakuljon osztályöntudata. Emiatt aztán egész „ideológiája” — ha vannak is benne bizonyos önálló elemek — szorosan egybeolvadt a szabad szegények, az elnyomott nagy népi tömegek ideológiájával, erkölcsével és vallásával.

A rabszolgák osztályharca

A modern történetírás sokat vitatott problémája a rabszolgák osztályharca. Említettük, hogy a polgári történetírás tagadja a nyílt osztályharcot. Felfogását tetszetős, de a próbát ki nem álló tételekkel igyekeznek bizonyítani. Azt állítja, hogy a rabszolgák és a rabszolgatartók között csak „lappangó ellentét” volt. Emiatt Görögországban nem is robbantak ki rabszolgafelkelések, és Rómában is csak bizonyos időszakban, i. e. 140 és 70 között, az ún. „megbilincselte rabszolgaság” korában, továbbá, hogy felkeléseiknek ekkor sem társadalmi, hanem vallásos jellegük volt, a szabad szegények pedig nem vettek részt a rabszolgamozgalomban.

Túljutva a kézikönyveknek gyakran vulgarizáló, szüntelen rabszolgafelkeléseket hangoztató megállapításain, a haladó történetírás a konkrét történeti adatok alapján bizonyítja, hogy a rabszolgatartó társadalom története is az osztályharcok története volt. A görög városállamokban nem azért ritkábbak az önálló rabszolgák felkelései, mert itt a sorsuk elviselhetőbb volt, hanem azért, mert a városállamok szűk kerete, a rabszolgák és a szabadok közös munkahelye, valamint a pásztor-rabság és a nagy latifundiumok hiánya itt lehetővé tette a felkeléseknek még csirájukban való elfojtását. Annál gyakoribbak voltak azonban a rabszolgák és a szabad szegények közös felkelései. Ami Rómát illeti, nem tagadható, hogy a legnagyobb rabszolgatartó háborúk az i. e. II. század végén s az I. század elején törtek ki, de az sem, hogy az i. e. III. század közepétől kezdve a nyugat-római birodalom bukásáig nem volt a római történelemnek olyan korszaka, amelyben ne lángoltak volna föl a rabszolgafelkelések tüzei.

A polgári történetírás és még néhány haladó történész állításaival ellentétben is ma már világos, hogy nem beszélhetünk a rabszolgák és a szabad szegények közötti áthidalhatatlan ellentmondásról, mert a nagy rabszolga-lázadásokban a szabadok is részt vettek. A felkelésekkel foglalkozó tanulmányoknak sikerült tisztázniuk ezek „belső szerkezetét”, azaz lefolyásuk különböző mozzanatait, a résztvevők társadalmi és etnikai összetételét, a közöttük felmerült ellentétek valószínű okait, a felkelések célkitűzéseit, amelyek azonban mindig korlátozottak voltak, és egyik sem tűzte napirendre a rabszolgatartó társadalom megdöntését. A tanulmányok ugyanakkor felvetik az egyes országokban lezajlott rabszolgamozgalomok külső kapcsolatainak kérdését. Megcáfolva az olyan tételeket, melyek az egész földközi-tengeri rabszolgaságot szervezetileg összekötő „rabszolga-internacionáléről” beszélnek, rámutatnak arra, hogy e mozgalmak távolról sem voltak annyira elszigeteltek, mint ahogyan eddig feltételezték.

Végül új megvilágításba került a római rabszolgatartó társadalom bukásának kérdése, bár, amint azt a Szovjetunióban lefolyt vitának záró-

közleménye megállapítja, még további kutatásokra van szükség ahhoz, hogy bukásának gazdasági és társadalmi okait meg lehessen állapítani. Annyi azonban már most világos, hogy téves minden olyan kísérlet, amely a polgári forradalmak analógiájára rabszolgaforradalomról beszél. Felül kell tehát vizsgálni azt a még mindig gyakran hangoztatott tételt, hogy a rabszolgatartó társadalomra a döntő csapást „a rabszolgák és a kolónusok forradalma” és az ún. „barbár népek” támadásai mérték. Kétségtelen azonban, hogy az i. sz. III. — V. század heves osztályharcai és belvillongásai annyira legyengítették a római államot, hogy az többé nem tudott szembeszállni a „barbárok” (a népvándorló tömegek) egyre erősödő támadásaival. De az is kétségtelen, hogy a kiéleződő osztályharc, a III. század nagy válsága a rabszolgamunkán alapuló termelés csődbejutásának volt a szimptomája.

EMIL CONDURACHI akadémikus

Régészeti kutatások

A múlthoz viszonyítva határtalanul bővebb anyagi lehetőségek és a tudományos orientáció eredményeként a népi demokratikus rendszer éveiben, rövid átszervezési időszak után a régészeti kutatások egészen rendkívüli méreteket öltöttek. A szakemberek jól szervezett csoportjainak erőfeszítései nyomán új kérdések vetődtek fel, új lehetőségek mutatkoztak, amelyek a régészeti kutatásoknak a hazai történettudományok egészében nemcsak külön helyet biztosítanak, hanem tág, egész Délkelet-Európa legtávolabbi múltjára vonatkozó perspektívát nyitnak meg. Ezért tartjuk hasznosnak, hogy a Korunk olvasói előtt felsorakoztassuk a régmúltunkra vonatkozó fontosabb régészeti eredményeket, azokat a sajátos feltételeket, amelyek a századok folyamán egyetlen gazdag és sokrétű, bonyolult és ösztönzést adó egészbe, Hellász napos partjaitól az Erdős Kárpátok örökzöld hegysegeit lakó valamennyi délkelet-európai nép közös kulturális alaptényezőjévé sűrűsödtek össze. Célunk csupán annyi, hogy felvázoljuk a kérdéseket a maguk összefüggésében. Soraink mindegyikét azokat a művelődési megnyilatkozások tanulmányozásában feltáruló távlatokat igyekeznek kidomborítani, amelyek természetük és gazdagságuk révén csakis hazánk, valamint a szomszédos baráti országok régészeinek és történészeinek közös erőfeszítéseivel követhetők nyomon.

*

A történettudományoknak szentelt egyre nagyobb figyelem és az a támogatás, amelyben a felszabadulás óta eltelt húsz év alatt a romániai régészeti kutatások részesültek, megmagyarázza azt a rendkívüli fejlődést, amelyet ebben az időben az óorkutatás elért. Tovább folytatva a nagy elődök hagyományait, a kutatómunka nemcsak régi történetünk horizontjának, hanem a rávonatkozó ismereteink értelmezésének is jelentős tágulását eredményezték. Ezt bizonyítja az az öröndetes tény, hogy több mint tíz évig tartó erőfeszítés után — Constantin Daicovicu akadémikus szerkesztésében — megjelenhetett *Románia történetének* első kötete, amely magába